SURVEYS OF FORMER VILLAGE AND MANOR SITES IN JONIŠKIS DIST.

In 2004–2006 new 16th–18th century (based on the collected pottery (Figs. 1, 3–4)) village sites were found in Balkaičiai, Ročkiai, and Dilbinai (Fig. 2) and new manor sites in Pavirčiuvė and Dilbinai (?) (Joniškis Dist.)

It can be stated that it is possible to determine the location of a large part of the 16th–17th village sites that have survived or were destroyed in the 2nd half of the 20th century during improvements at street village locations. The determination of their location and chronology is facilitated by the old cemeteries dating to the early Modern Age that are located nearby and the stones with conical bottom basins that are found in the villages.

PABAISKO MŪŠIO VIETOS ARCHEOLOGINIAI ŽVALGYMAI

Gintautas ZABIELA, Tomas BARANAUSKAS, Vida KLIAUGAITĖ

2006 m. LAD inicijavo Pabaisko mūšio vietos (Ukmergės r., Pabaisko sen.) aplinkos archeologinius žvalgymus, kurių tikslas buvo surinkti daugiau informacijos apie Pabaisko mūšio (1435 m. rugsėjo 1 d.) vietą bei eigą. Tuo pačiu vykdyti mūšio istoriniai tyrimai. Archeologiniai žvalgymai galimoje Pabaisko mūšio vietoje ir jo aplinkoje vyko 2 kryptimis: susipažįstant su galimos mūšio vietos geografine–topografine padėtimi ir joje vykdant žvalgymus (taip pat ir metalo detektoriumi) bei ieškant galimų mūšyje kritusių karių kapaviečių.

Mūšių vietų tyrinėjimai archeologijos mokslo metodais yra visiškai nauja sritis Lietuvos archeologijoje. Čia neišvengiamai tenka remtis patyrimu, kurį yra sukaupę kitų kraštų mokslininkai. Apie mūšių liekanas žemėje galima kalbėti 3 aspektais: su mūšiu susijusių materialinės kultūros elementų (ypač ginklų liekanų) paieška mūšio vietoje; mūšyje kritusių karių kapaviečių paieška; rengiantis mūšiui ir jame naudotų įvairių įtvirtinimų liekanų paieška. Galimi ir kitokie, paprastai platesni archeologiniai mūšių vietų tyrinėjimo aspektai, labai priklausantys nuo kiekvieno konkretaus mūšio bei jo pasekmių. Kiekvienu atveju archeologinių mūšių liekanų žemėje daugėja artėjant link mūsų dienų.

Pabaisko mūšis po 1410 m. įvykusio Žalgirio mūšio yra pats garsiausias ir svarbiausias mūšis XV a. Lietuvos istorijoje. Pagal laikotarpį tai viduramžių epochos mūšis, kai pagrindinė karinė jėga buvo raiteliai. Jie lemdavo mūšio eigą: pats mūšis buvo gana mobilus, vykdavo nemažose teritorijose. Raitoji kariuomenė dažniausiai mūšiui nerengdavo žymesnių įtvirtinimų (bent jau žemės). Viduramžių epochoje naudoti šaltieji ir mechaniniai šaunamieji ginklai, nors pačioje jų pabaigoje – XV a. (kaip tik Pabaisko mūšio laikas) pradėjo plisti ir parakiniai šaunamieji ginklai, ypač artilerija. Tačiau, kad ji naudota Pabaisko mūšio metu, duomenų nėra. Tokiu būdu po mūšio lieka labai nedaug jį liudijančių materialinės kultūros liekanų, kurių dar labiau sumažėja laikui bėgant. Dauguma tokių radinių paprastai būna atsitiktiniai.

Pabaisko mūšis Lietuvos istorijoje yra išskirtinis dėl to, kad tai, ko gero, vienintelis

palyginti didelis viduramžių laikotarpio mūšis, kurio žinoma apytikslė vieta, esanti dabartinėje Lietuvos teritorijoje. Apie šį mūšį yra išlikusių abiejų kariaujančių pusių liudijimų, užfiksuotų gana greitai po paties mūšio ir todėl gana patikimų. Mūšį laimėjusio Žygimanto Kęstutaičio pusei atstovauja jo sąjunginino – Lenkijos – naratyviniai šaltiniai: nežinomo lenkų dvasininko laiškas Bazelio sinode dalyvavusiam prancūzų dvasininkui, datuojamas 1435 m. rugsėjo mėnesiu, ir vėlesnis (parašytas greičiausiai iki 1458 m.), Jano Dlugošo (1415–1480) „Šlovingosios Lenkijos karalystės analuose arba kronikose“ pateiktas mūšio aprašymas. Pralaimėjusiai Švitrigailos pusei atstovauja jo pagrindinio sąjunginino – Livonijos ordino – korespondencija: Narvos fogto Johano Koningo 1435 m. spalio 10 d. rašyta ataskaita Vokiečių ordino didžiajam magistrui ir Livonijos kryžiuočio Alfo laiškas Jülicho–Bergo hercogui Adolfui, datuojamas 1436 m. rugpjūčio 24 d. Šie ir kiti vėlesni šaltiniai leidžia gana išsamiai apibūdinti mūšio eigą.

Pabaisko mūšis Lietuvos istorijoje gana gerai žinomas, iki šiol jau bandytas lokalizuoti, pažymėti ir net archeologiškai tyrinėti. Pabaisko mūšio vieta tradiciškai siejama su dabartiniu Pabaisko miesteliu Ukmergės rajone, kurio ir pavadinimas kildinamas iš lenkiško žodžio „pobojowisko“, reiškiančio mūšio lauką. Ši nuostata iš esmės teisinga, nors istoriniuose šaltiniuose mūšis neretai vadinamas Ukmergės mūšiu. Pabaisko mūšį 1938 m. plačiausiai aprašė Jonas Matusas (1899–1962) (J. Matusas, *Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis*, Kaunas, 1938, p. 124–145). 1977 m. A. Lisanka vykdė archeologinius žvalgymus (stebėjo gręžinius) šalia Pabaisko statomų kolūkio dirbtuvių vietoje, tačiau nieko nerado (*LIIR*, f. 1, b. 486).

Žvalgant galimą mūšio vietą dabartinio Pabaisko apylinkėse, konkrečių rezultatų negauta. XX a. metaliniais dirbiniais užterštų laukų žvalgymas metalo detektoriumi atėmė daug laiko, tačiau apčiuopiamų rezultatų nedavė. Kiek daugiau pasiekta ieškant galimų mūšyje kritusių karių kapaviečių. Nors jų konkrečių vietų aptikti nepasisekė, tačiau tiksliau apibrėžtas galimų paieškų arealas. Tai dabartinėse Pabaisko apylinkėse esantys senieji senkapiai. Iš jų būtų įdomus Pabaisko mūšiui vienalaikis Gaiciūnų senkapis, esantis vos 1,2 km į ŠV nuo Pabaisko, tačiau panašu, kad jis jau yra sunaikintas (1998 m. E. Svetiko atlikti tyrinėjimai rezultatų nedavė – žr. *ATL 1998 ir 1999 metais*, V., 2000, p. 622). Kita vieta – tai dabartinė Pabaisko bažnyčia ar jos aplinka. J. Dlugošo teigimu, bažnyčia pastatyta mūšio vietoje. Nors dabartinė akmeninė Švč. Trejybės bažnyčia pastatyta 1821–1836 m., galimas dalykas, kad dalis mūšyje kritusių karių galėjo būti palaidota čia. Kiti apylinkėse, arčiau Žirnajos upelio, žvalgyti laidojimo paminklai (Rakaučizna, Savidonys, Smilgiai) – tai kur kas vėlyvesnės kaimo kapinės arba išvis neaiškios vietos (nukasta kalva šalia tilto per Žirnajų upelį šalia Totoriškio–Pabaisko plento). Šalia nefiksuotų vietos gyventojo G. Pakalniškio nurodytų greičiausiai XVIII–XIX a. **Rakaučiznos kapinių** ištirtos 3 perkasos (bendras 30 m^2 plotas), tikrinant teiginį, esą netipinėje vietoje (kalvos šlaite) randami žmonių kaulai. Šioje vietoje nieko nerasta. Iš ardomos Rakaučiznos kapinių dalies surinktus žmonių kaulus ištyręs R. Jankauskas (VU MF) nustatė, kad jie yra vaikų ir moterų, taigi su mūšiu neturi nieko bendra.

2006 m. atlikti Pabaisko mūšio vietos archeologinių žvalgymų bandymai parodė, kad mūšių vietų tyrimai yra gana sudėtingi ir kom-

plikuoti, ir per trumpą laiką pasiekti akivaizdžių rezultatų yra praktiškai neįmanoma. Tam reikia nuolatinių daugiamečių tyrinėjimų.

FIELD EVALUATION OF THE PABAISKAS BATTLE SITE

In 2006 the LAD initiated an evaluation of the vicinity of the Pabaiskas battle site (East Lithuania, Ukmergė Dist.), the aim of which was to collect more information about the location and course of the Battle of Pabaiskas (1 September 1435). The approximate battle site is in the vicinity of present-day Pabaiskas but no material cultural remains confirming this have been found. In searching for possible burial locations of warriors who fell in the battle, an area of 30 m^2 was excavated beside Rakaučizna cemetery. It was established that a 18th–19th cemetery still exists here.